

AAN DE OEVERS VAN DE oude Dollard

Sjoerd Visser

In de 13de eeuw was de Dollard er nog niet. De Eems stroomde in een gewone brede riviermonding naar zee, met op de rechteroever Emden en links het Reiderland (fig 1). In de eeuwen daarna veranderde dat beeld volkomen. Het Reiderland verdween in de Dollard, die zich uitbreidde tot Noord- en Zuidbroek, met een schiereiland benoorden Winschoten, en tot Blijham en Bellingwolde in het zuiden. Door geleidelijke inpoldering bracht de mens de Dollard terug tot zijn huidige formaat (fig 2).

De eerste aflevering begint bij de bekende rekonstruktie van het Reiderland uit het boek van Stratingh en Venema (fig 1). Een uitgestrekt landschap met dorpen, een stadje en een aantal kronkelende rivieren, waarvan de belangrijkste de Tjamme en de Westerwoldse A zijn. Twee stormvloedoverstromingen veroorzaakten in 1277 de eerste dijkdoorbraken bij Jansum en Wilgum. Daarna wint de Dollard stukje bij beetje terrein. Bestaande dijken waren niet alleen lager dan nu, maar vaak ook nog verwaarloosd als gevolg van allerlei onenigheden, vooral over de kosten van het dijkonderhoud. Hierdoor liet men zelfs doorgebroken dijken voor wat ze waren, en het water deed zijn werk.

De mensen pasten zich aan. Dorpen als Midwolda, Scheemda en Finsterwolde werden verplaatst naar hoger gelegen terrein, en wat er nog over was van Reiderland werd bij het Oldambt en Westerwolde gevoegd. Grote stukken veen raakten los en gingen drijven. Er is een mooi verhaal over een weiland met koeien, dat losloeg, wegdreef en weer aanspoelde op de Oostfriese oever. Over de eigendom van het land en de koeien zou nog jarenlang zijn geprocedeerd.

Inmiddels voelde de stad Groningen zich bedreigd door het oprukkende water. Onder haar sterke politieke druk kwam er in 1454 een dijk van de Punt van Reide naar Finsterwolde. Die hield niet lang stand en is inmiddels spoorloos weggespoeld. Verbonden om samen dijken te leggen of te herstellen bleven een zaak van vallen en opstaan. Veelal gaven de deelnemers na een aantal mislukte pogingen hun aanspraken op het overstromde land op en trokken zij weg naar elders.

In 1509 snijdt de Eems haar bocht langs Emden af. De noordpunt van het oude Reiderland, Nesserland, wordt eerst een eiland en later een aangeslibd deel van het voorland van Emden. Het ligt op de plaats, waar nu de zeesluis en de haven van de stad zijn.

In 1520 was het al zover, dat Dollardwater via overstromingen bij Winsum werd geloosd op het Reitdiep. De Dollard begon dus door te dringen in westelijk Groningen, en ook de stad Groningen leek toegankelijk via de lage veengebieden ten oosten ervan.

Wat de grootste omvang van de Dollard geweest is, weten we niet. De oevers ervan zouden kunnen samenvallen met de grenzen van de zeeklei, zoals die door bodemonderzoek zijn vast te stellen. Op fig 3 is duidelijk te zien hoe deze grenzen lopen. De hoger gelegen zandruggen tot aan het Duitse Bunde kunnen de natuurlijke barrières voor het water geweest zijn. Interessant is de uitstulping naar het westen boven Noordbroek. De ligging ervan komt overeen met de ligging van de hele oude dijksporen, die op luchtfoto's teruggevonden zijn. Was de Dollard van plan om zich via deze uitstulping verder naar het westen uit te breiden?

In dit artikel niet de zoveelste historische beschrijving van de teloorgang van het Reiderland en alle gelukke en mislukte inpolderingen. Dat hebben anderen al gedaan. Ik richt me op datgene, wat er van dit alles nog te zien is in het landschap. Je kunt het landschap van de Dollardpolders saai noemen. Ik zie het liever als een wat moeilijk leesbaar, maar erg mooi boek. En er staat zoveel in, dat ik dit artikel in twee afleveringen moet verdelen.

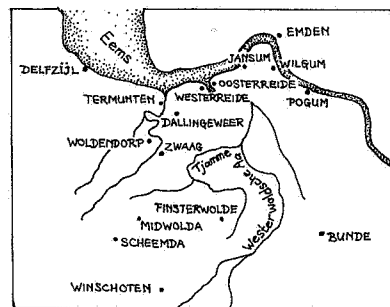

Fig 1

Aan de noordkant is de zandrug als natuurlijke barrière niet zo duidelijk. Daar ligt de zandrug Schildwolde-Siddeburen en in het verlengde daarvan Wagenborgen. De zeeklei ten oosten daarvan is geen Dollardklei, maar een oudere afzetting. In feite loopt de hoge zandrug voorbij Wagenborgen ondergronds door. Een spoor ervan zien we nog in de Punt van Reide.

Oudste dijken

Voordat de Dollard ontstond waren er in het gebied al dijken. Veendijken, bedoeld om het lage veengebied te beschermen tegen water van de hoger gelegen ruggen. Toen de Dollard kwam kregen sommige van deze dijken een

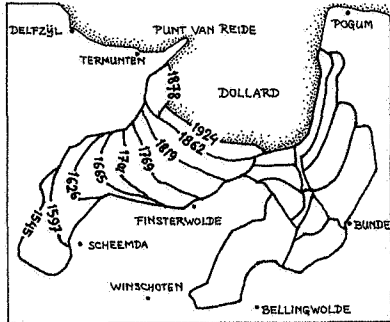

Fig 2

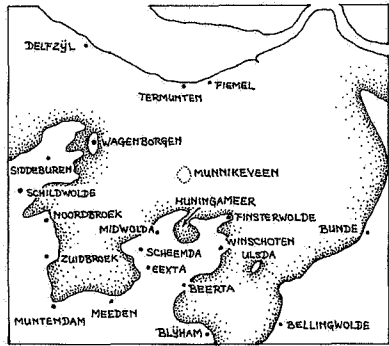

Fig 3

omgekeerde functie. Als zeekering of als zomer-
kade moesten ze bescherming gaan bieden
tegen het zeewater uit het laaggelegen gebied.
Ik noemde al de weggespoelde dijk van 1454,
die van de Punt van Reide naar Finsterwolde liep.
Dat was geen veendijk, maar een echte zeedijk.
Andere verdwenen dijken zijn de dijk van 1525
van Fiemel naar het verdronken dorp Zwaag en
de Kostverlorendijk van 1531, die van Westerrei-
de naar Dallingeweer liep. Maar ook de eerste
nog duidelijk zichtbare dijk vinden we hier in de
buurt: de Zomerdijk, waarvan het tracé nog
goed te volgen is in de huidige Zomerdijk en
Kloosterlaan bij Wagenborgen (fig 4). Deze
Zomerdijk is nu een doodlopende weg. Maar de
kronkelende loop en het grote aantal oude
wierdeboerderijen aan de zuidkant van de dijk
zijn de moeite waard om eens te gaan bekijken.

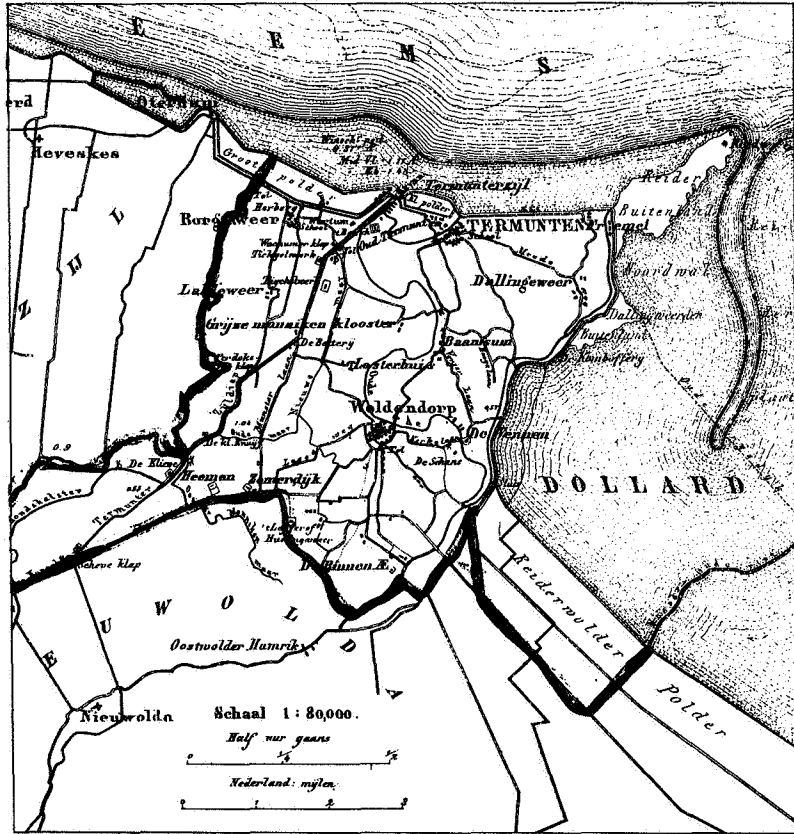

Fig 4

Men neemt aan, dat deze Zomerdijk bij Wagen-
borgen aansloot op de nog bestaande ver-
bindingsweg tussen Wagenborgen-Siddeburen-
Schildwolde, die over de as van de hoge zand-
rug loopt. Voorbij Wagenborgen, aan de zuid-
kant van de zandrug, takte de volgende oude
Dollarddijk af: de Veendijk. Deze dijk heeft tot
aan Slochteren evenwijdig ten zuiden van de
zandrug gelopen. Een stuk ervan is behouden
gebleven ten zuiden van Siddeburen, en verder is
het tracé van de dijk nog zichtbaar in het patroon
van de verkaveling (fig 5).

Dijk van 1545

Al direkt nadat de Dollard in 1520 zijn grootste
omvang had bereikt, werd begonnen met kleine

inpolderingen. Samengevoegd werden deze tot
een grootschalig project, waaraan twintig jaar
gewerkt werd en dat in 1545 voltooid werd: de
dijk Fiemel-Nieuwolda-Nieuw Scheemda en met
een grote zuidwaartse bocht naar Scheemda-
Midwolda-Finsterwolde. Uitzonderlijk aan deze
dijk is, dat hij voor het grootste deel behouden is
gebleven en zelfs is gaan functioneren als ver-
bindingsweg voor de nieuwe rij nederzettingen
Oostwolderhamrik-Nieuwolda-'t Waar-Nieuw
Scheemda, die met de ontginning van het nieuw
gewonnen land ontstonden.
De dijk van 1545 begint bij de Punt van Reide.
Het is een beetje verbazend, dat deze smalle
landtong bij al het watergeweld steeds behouden
is gebleven. Als uitloper van de hoge zandrug
heeft de Punt van Reide van zichzelf al een hoge
ligging en enige stevigheid. Maar de landtong is

Fig 5

ook meermalen voorzien van beschermende dijken. Op het uiterste puntje liggen nog enige oude wierden, restanten van het verdrinken dorp Westerreide. De dijk vinden we vanaf Fiemel als de Dallingweesterdijk, de huidige binnendijk van de Johannes Kerkhovenpolder. Waar deze dijk nu naar het oosten afbuigt, ging de dijk van 1545 de

andere kant op. Op fig 4, een fragment van de gemeentekaart van Termunten uit 1866, is de situatie vóór de aanleg van de Johannes Kerkhovenpolder nog goed te zien. De dijk sloot aan op de dijk, die als de huidige weg vanaf de Woldahoeve naar Oostwolderhamrik loopt en vandaar verder naar Nieuwolda, 't Waar en Nieuw Scheemda. Ook dit stuk is het bekijken

waard. Ten zuiden van Nieuw Scheemda loopt de Hamrikkerweg niet meer op het tracé van de dijk, maar ten oosten ervan. Het dijktracé is waarschijnlijk terug te vinden in een stuk gemeentegrens tussen de gemeente Oosterbroek en Scheemda. Verder zuidelijk pakt de Oude Dijksterweg het dijktracé weer een stukje op. Daarna worden alle sporen onderbroken door de autoweg Groningen-Nieuweschan en het Winschoterdiep. De bocht, die de dijk maakte boven langs Muntendam, Meeden en Scheemda is, gezien vanaf de grond, helemaal zoek. Op luchtfoto's zijn echter sporen aan te wijzen in de vorm van kleurverschillen in het terrein.

Bij Midwolda komen we pas weer echte sporen tegen. Dat is aan de Kerklaan, bij de boerderij Ol Kerke (fig 6). Op deze plaats heeft, vóór de verplaatsing naar hoger gelegen terrein, het dorp Midwolda gelegen, en daarna is het nog lang de plaats geweest waar de oude kerk van het dorp stond. Noordelijk langs deze kerk heeft de dijk van 1545 gelopen. Dat is nog goed te zien aan drie kolken ter plaatse.

Als een dijk doorbreekt, slijpt het water in het stroomgat een diepe kolk uit, die na het herstel van de dijk in het landschap blijft liggen als een ronde diepe plas. In de volksverhalen staan ze bekend als verblijfplaats van heksen, spoken en andere bovenaardse wezens. Op luchtfoto's blijft rondom zo'n kolk vaak een uitwaaiende lichte verkleuring in het terrein zichtbaar, ook een restant van het watergeweld bij de dijkdoorbraak. De drie kolken bij Midwolda zijn goed te bereiken via het Kolkenpad, een fietspad dat begint bij de Kerkelaan.

Onzichtbaar vervolgt de dijk zijn loop noordelijk langs de weg Midwolda-Finsterwolde. Bij Oostwold is weer een spoor. Even buiten het dorp, noordelijk van de weg naar Goldhoorn, ligt in het weiland een langwerpige hoogte (fig 7). Deze is moeilijk te zien, eigenlijk is zij nog het beste zichtbaar vanaf de plaats waar de weg naar Oostwolderhamrik noordwaarts afbuigt. Het verloop van de kavels verderop langs de weg naar Goldhoorn wijst erop, dat de dijk in Goldhoorn min of meer aansloot op de huidige weg Goldhoorn-Finsterwolde.

Binnenmeren en doorbraken

De dijk van 1545 was een belangrijke eerste stap. Grote stukken van de Dollard waren nu afgescheiden van het open water. In het gebied boven Noordbroek ontstonden de nieuwe nederzettingen Korengarst en Noordbroekerhamrik (fig 5). De naam Meerland in dat gebied wijst erop, dat er ook diepe stukken Dollard als meer of binnenwater bleven voorbestaan. Het voormalige Huningameer tussen Oostwold en Winschoten was van oorsprong een veenmeer. Later is het door de Dollard overstromd. De oostelijke oever ervan is nog goed herkenbaar in de halve ronding van de weg langs de Kromme

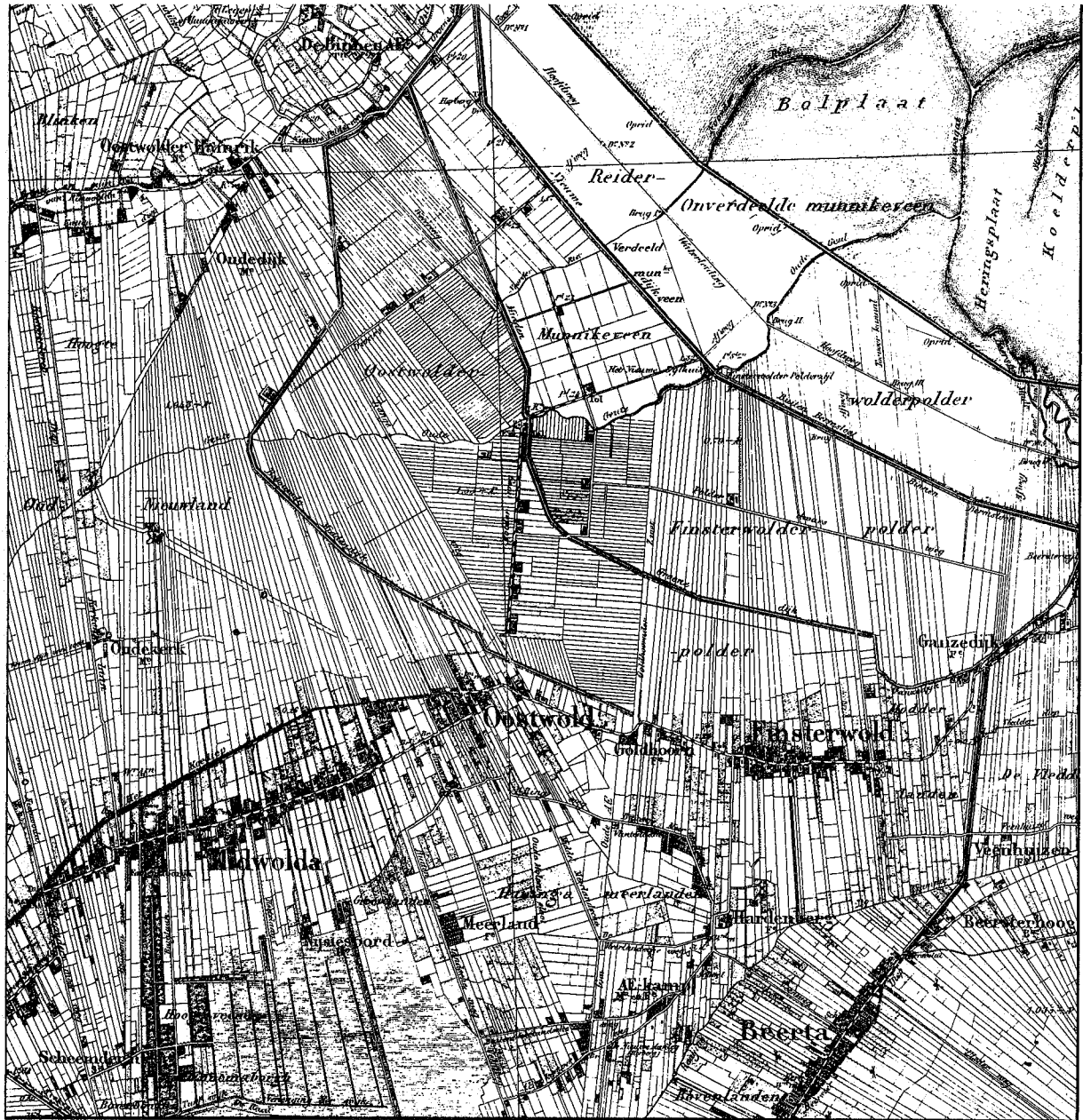

Fig 6

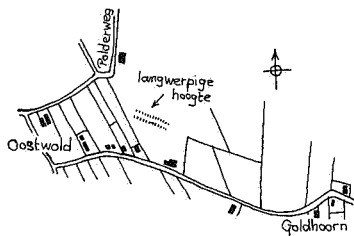

fig. 7

Elleboog en Ekamp (fig 6). Middenin het ingepoldeerde meer kwam later het dorp Meerland te liggen.

Maar ook de dijk van 1545 heeft zijn doorbraken gekend. De kolken bij Midwolda wijzen daarop, maar meer nog een gebeurtenis in 1574: de aanleg van de Weerdijk, ten noorden van Nieuwolda en in een halve cirkel zuidelijk om Wagenborgen heen. Deze dijk is van na 1545 en ligt meer landinwaarts dan de dijk van 1545. Een grote doorbraak dus, waarbij ingedijkt land opnieuw werd prijsgegeven en deze dijk noodzakelijk werd? Hoe dan ook, deze Weerdijk is bijna helemaal verdwenen bij de aanleg van het huidige Hondshalstermeer.

Latere dijken

De daarop volgende dijken maken de westelijke lob van de Dollard steeds een stukje korter. Het gaat om een reeks inpolderingen volgens een vast patroon: men wacht totdat een flink stuk buitendijkse kwelder groen is, dus zo hoog opgeslibd dat er kweldergras op kan groeien. Dat betekent dan tevens, dat die kwelder stevig genoeg is als ondergrond voor een nieuwe dijk. De eerstvolgende dijk is van 1597. Hij sloot westelijk van Scheemda aan op de dijk van 1545, liep vrij pal naar het noorden en sloot bij 't Waar weer aan op de dijk van 1545 (fig 5). Langs het tracé van deze dijk werd in 1601 het Termunter Zijldeep gegraven.

Het gedeelte tussen Scheemda en in het Zijldeep is nog duidelijk te zien in het terrein. Ter plaatse staan de huizen aan de noordkant van de Zwaagweg op het oude dijklichaam. Ze staan zichtbaar een halve meter hoger dan de huizen aan de zuidkant. Verder is van de dijk van 1597 niets meer te zien. Niet omdat hij weggespoeld is, maar omdat men gewoon was om een dijk, zodra die door verdere inpolderingen tot binnendijk en nutteloos was geworden, weg te graven. De ruilverkaveling zorgde er daarna voor, dat ook de laatste sporen van de dijk in het verkavelingspatroon verdwenen.

Dan de dijk van 1626: 29 jaar na de vorige dijk, want het ging vlot met het opslibben van de kwelder. Deze dijk heeft gelopen ongeveer vanaf Nieuwolda-Oost met een scherpe westwaartse bocht naar de plaats van de oude kerk van Midwolda, waar hij weer aansloot op de dijk van 1545. Ook van deze dijk is niets meer over. De plaats van de westwaartse bocht is op fig 5 nog te herkennen aan een kolk ten westen van de Groeneweg, nu de Geereweg, ter hoogte van Nieuw Scheemda.

En 39 jaar later alweer een dijk. Deze dijk van 1665 liep van Oostwolderhamrik met een hoek even ten oosten van de Kerkelaan naar Goldhoorn. Op fig 6 is deze dijk nog duidelijk te volgen in het verkavelingspatroon. Thans is hij van Oostwolderhamrik tot de Kerkelaan alleen nog aanwezig als onzichtbare gemeentegrens tussen Nieuwolda en Midwolda. Verderop is zijn tracé alleen herkenbaar aan drie afgelegen kolken in het land ten noorden van het Kolkenpad (fig 6).

In 1701 komt de volgende dijk: vanaf de dijk van 1545 ten oosten van Oostwolderhamrik, en boven Oostwold aansluitend op de dijk van 1665. Op fig 6 nog volledig zichtbaar als Bewoude Middendijk, maar nu helemaal verdwenen.

Buitendijkse slijkgronden van de Dollard

FOTO: JAN VAN DE KAM

